

RECENZJE

Олександр Тараненко, УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА КІНЦЯ ХХ – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХІ СТ.: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ, Київ: Український мовно-інформаційний фонд, 2024, ч. I, сс. 880, ч. II, сс. 816.

Dzieje ukraińskiego języka literackiego końca ubiegłego i początku nowego wieku są niezwykle obfite w różnorakie, skomplikowane wydarzenia i zjawiska, a dostrzegane procesy często budzą gorące dyskusje. Recenzowana monografia jest ambitnym projektem, którego celem jest przekrój tego języka w jego najnowszej odmianie, stworzenie całościowego lingwistycznego obrazu w jego historycznym kontekście społeczno-kulturowym. Projekt został wykonany przez jednego uczonego – Oleksandra Taranenkę – kierownika Wydziału Językoznawstwa Ogólnego w Instytucie Językoznawstwa imienia O.O. Potebni Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Jest on autorem ponad 600 prac (monografii, artykułów, słowników). Jego zainteresowania badawcze dotyczą przede wszystkim słownictwa i systemu semantycznego współczesnego języka ukraińskiego, sytuacji i polityki językowej we współczesnej Ukrainie na tle ogólnosłowiańskim, w tym – ukraińsko-rosyjskich kontaktów językowych, zagadnień poprawnościowych, współczesnego statusu społecznego literackiego języka ukraińskiego i jego związków z innymi odmianami języka. O. Taranenko bada zmiany języka, zachodzące zarówno w wyniku ewolucji społeczeństwa ukraińskiego, jak i procesów o zasięgu globalnym, a w ostatnich czasach obiektem jego zainteresowania są liczne nowe zjawiska językowe, odzwierciedlające ukraińską reakcję na rosyjską agresję. Oprócz tego, prof. Taranenko jest leksyko- grafem, współautorem wielu słowników. Prowadzone badania i zgromadzony ogromny materiał językowy zostały efektywnie wykorzystane w recenzowanej pracy. Należy dodać, iż omawiane opracowanie zrealizowano na szerokim tle innych współczesnych języków słowiańskich, ze szczególną uwagą do paraleli ukraińsko-białoruskich.

Ze względów edytorskich recenzowana monografia została podzielona na dwa tomy: każdy liczy ponad osiemset stron, wydrukowanych bardzo drobnym pismem. Monografia składa się z następujących rozdziałów:

Вступ. Стан української літературної мови на початок 1990-х років і нові мовні явища й тенденції, Розділ I. Відбиття в українській мові новітнього періоду формування нової системи соціальних пріоритетів і цінностей / антицінностей, Розділ II. Демократизація і лібералізація як характерні явища функціонування української літературної мови на сучасному етапі, Розділ III. Нові тенденції в поширенні елементів російської мови в корпусі й текстах української літературної мови, Розділ IV. Явище мовної глобалізації. Експансія впливів з боку англійської мови, Розділ V. Впливи на корпус сучасної української літературної мови з боку інших мовно-літературних практик (у межах української загальнонаціональної мови ХХ століття), Розділ VI. Посилення тенденцій до коригування української літературної мови на засадах її національної самобутності та до її систематизації на засадах регулярності. Особливості сучасного мовного пуризму і його напрями, Розділ VII. Питання про наявність та узаконення регіональних і національних варіантів української мови, Розділ VIII. Зміни на різних структурних рівнях української літературної мови, Розділ IX. Зміни у співвідношеннях між тенденціями до аналітизму / до синтетизму, Розділ X. Українська ономастика в системі нових національно-культурних, ідеологічних і державно-політичних координат, Розділ XI. Питання українського правопису, Розділ XII. Мовна політика України щодо забезпечення нормативних засад української літературної мови.

Tom rozpoczyna się krótkim *Słowem od Autora*, a kończy się rozdziałem *Kopotki підсумки*. To nazwa, którą należy ujmować *cum grano salis*, – dotyczy części liczącej więcej niż sto stron. Aparat pracy zawiera także *Джерела матеріалу* і *Умовні скорочення* podane w końcu każdego z tomów, oraz *Тематичний покажчик* і *Слово-покажчик*¹, jak też dość obszerne podsumowanie w języku angielskim. Bibliografia zamieszczana jest oddzielnie po każdym rozdziale. Objętość rozdziałów jest różna: najobszerniejszy jest rozdział pierwszy oraz ósmy.

Jak widać z przytoczonego spisu treści, monografia nie jest skomponowana według zwykłej hierarchii poziomów systemu językowego (tzn. fonetyka, morfonologia etc.): w taki tradycyjny dla gramatyk sposób materiał podaje się tylko w rozdziale roztrząsającym ewolucję różnych podsystemów ukraińskiego języka literackiego. W rozdziale o tendencjach syntetycznych i analitycznych prezentacja materiału jest dokonana według części mowy oraz ich kategorii podrzędnych. W rozdziale o wpływach i zapożyczeniach angielskich klasyfikacja przykładów jest mieszana: autor rozpoczyna od leksyki (apelatywnej i onomastycznej) oraz frazeologii, rozpatrując pożyczki leksykalne i semantyczne w różnych sferach tematycznych (takich jak finansowo-ekonomiczna, informatyka, kultura i sztuka etc., nie omijając ras psów i kotów i pod.), a dalej przechodzi do słowotwórstwa, morfologii i składni, grafiki i pisowni.

W pozostałej części książki uwaga autora skupia się raczej na zagadnieniach związanych z poszczególnymi aspektami wzajemnego oddziaływania języka literackiego, społeczeństwa i kultury. Istotnym wyznacznikiem prezentacji jest bogactwo przykła-

¹ Ze względu na obfitość cytowanego w monografii materiału przykładowego indeks leksemów oraz innych jednostek językowych, podobno jak indeks tematyczny, jest selektywny.

dów oraz podejście łączące ujęcia aspektów immanentnie językowych z ich interpretacją uwzględniającą okoliczności zewnętrzne. Interpretacje autora są wielostronne, treściwe, ciekawe. Autor unika eksponowania osobistych preferencji wobec faktów i zjawisk i daje możliwość kolejnych interpretacji: przykładowo, użyty przez Prezydenta Juszczenkę rusycyzm „*Есть ли жизнь на Марсе*” (jako egzemplifikacja nieciekawego dla ogółu tematu) (cz. 1, s. 480) można powiązać zarówno z tekstem precedensowym (z repliką bohatera filmu radzieckiego *Noc karnawałowa* (1956)), a użycie wyrazu *човен* w znaczeniu ‘statek’ (cz. 1, s. 543) można również interpretować nie tylko jako kalkę z angielskiego *boat*, lecz i jako nieściśle tłumaczenie.

Spośród wielu podjętych w monografii tematów i wątków natury ogólniejszej szczególnie interesująca jest typologia korelacji analityzmu i syntetyzmu: tendencje do analityzmu strukturalnego w języku współczesnym przeważnie znajdują odpowiedniki w innych językach słowiańskich jako przejaw globalizacji językowej, syntetyczne tendencje zaś zaświadczenia wyrażną specyfikę ukraińską.

Na specjalną uwagę zasługują też ustalone przez autora odmiany współczesnego puryzmu ukraińskiego. Centralnym dla nich jest przeciwstawienie puryzmu polityczno-ideologicznego, z jednej strony i puryzmu natury narodowościowej, z drugiej, w ramach zaś ostatniego typu – a) opozycja puryzmu natury ogólnej – skierowanego przeciw obcojęzycznej ekspansji jako takiej i puryzmu selektywnego, zorientowanego przeciw wpływom ze strony jednego lub dwu języków (obecnie takie podejście najwidoczniejsze jako reakcja przeciw wpływom języka rosyjskiego, natomiast jest prawie zerowa wobec rewitalizacji jednostek pochodzenia polskiego oraz masowego dopływu ze strony angielszczyzny w ramach ogólnej globalizacji); b) autor rozróżnia także, w zależności od kultuwowania przewodnich nurtów stylowych, puryzm „ludowy” (tzn. potoczno-mówiony i etnograficzny) i puryzm elitarny (oraz inne typy).

Jak wynika z całości monografii, rozwój i istotna transformacja języka ukraińskiego w ostatnim dziesięcioleciu ubiegłego wieku i pierwszej ćwierci wieku XXI, całokształt systemów jego zasobów nominacyjnych, stylistycznych i pragmatycznych został zdeteminowany przez cztery główne czynniki: 1. zmiany w politycznym oraz ekonomicznym ustroju społeczeństwa, jego priorytetach i preferencjach; 2. demokratyzację społecznej praktyki językowej oraz liberalizację podejść różnych grup wspólnoty językowej do użycia języka literackiego; 3. socjalny, ekonomiczny i kulturowo-językowy wpływ globalizacji na życie społeczeństwa Ukrainy; 4. istotne wzmocnienie tendencji do zasadniczego korygowania zasad unormowania języka literackiego w kierunku pogłębienia zasad narodowych i dalszego rozwoju funkcjonowania tego języka jako państwowego w nowych warunkach.

Zgodnie ze stanowiskiem autora rozprawy, po zdobyciu niezależności ruch języka ukraińskiego ku osiągnięciu zgodności między jego zadeklarowanym statusem prawnym języka państwowego i jego faktycznym stanem funkcjonowania (dotąd determinowany dyglosją ukraińsko-rosyjską), odbywa się jednocześnie stopniowo i nieregularnie w różnych regionach kraju oraz w różnych dziedzinach życia zbiorowego. Ruch ten wymaga, oprócz szerzenia użycia, także nieustannego doskonalenia języka i jego odmiany literackiej. Niezbędna w tym aspekcie jest efektywnie prowadzona przez pań-

stwo polityka językowa, uwaga społeczeństwa skupiona na zagadnieniach kultury i czystości języka oraz ostrożne, zbalansowane i obiektywne podejście ze strony rządzących. Postęp jest najwidoczniejszy w obszarach zastosowań języka pisanego jako najbardziej podatnych na regulację i ingerencję społeczną. Mniej dostrzegalny jest on w dziedzinie potocznego języka mówionego (cz. 2, s. 748). Autor nadmienia, iż ukraiński język literacki coraz mocniej zdobywa niezbędny prestiż społeczny. Niestety, proces ten jest dość powolny i jak dotąd widoczna jest duża rozbieżność między symboliczną a pragmatyczną funkcją języka ukraińskiego: liczba osób, deklarujących język ukraiński jako swój język ojczysty, jest większa od liczby użytkowników, rzeczywiście posługujących się językiem ukraińskim na co dzień: „Тепер же, коли українська мова функціонує як державна мова незалежної країни, але все одно не так швидко завойовує її суспільний простір, на перший план має, звичайно, виступати насамперед функція її комунікативно-прагматичної потреби для найширших верств українського суспільства” (cz. 2, s. 749).

Okazałe tomy tej monografii stanowią istotne kompendium wiedzy o ukraińskim języku literackim w okresie od lat osiemdziesiątych XX w. do drugiej ćwierci XXI w. Niezwykle jest to, że jedna osoba wykonała projekt, bez którego od dziś trudno wyobrazić sobie współczesną ukrainistykę lingwistyczną.

Monografia została opublikowana zarówno w wersji tak papierowej, jak i elektronicznej (w formacie pdf); ta ostatnia jest dostępna na stronie internetowej Instytutu Językoznawstwa im. Potebni (<https://www.inmo.org.ua/news>). Możliwość korzystania z wersji elektronicznej jest wielką wartością wobec znikomego nakładu publikacji. Recenzowana monografia zasługuje na rozpropagowanie i nieograniczony dostęp międzynarodowego środowiska naukowego, przede wszystkim badaczy języków słowiańskich.

Istnieje pogląd, iż dobry tekst naukowy zawsze mówi więcej niż chciał powiedzieć jego twórca, nie tylko odpowiada na zadane pytania, ale pozwala postawić nowe. Recenzowana monografia spełnia wszystkie wymogi niezbędnej podstawy dla dalszych dociekań w dziedzinie języka ukraińskiego oraz lingwistyki społecznej i kulturowej. Oprócz tego, jak zaznacza autor w swoim słowie wstępnym, pierwotnie książka była zaplanowana jako trzecia część szerszej pracy pt. *Українська мова кінця XX – початку XXI століть: сучасний стан, старі проблеми і нові перспективи*” (dwoma pozostałymi planowanymi częściami miały być: *Аспекти мовної ситуації і напрями мовної політики в сучасній Україні* i *Етномовні оцінні комплекси і стереотипи масової свідомості сучасного українського суспільства*). Poszerzenie zebranego materiału skłoniło autora do rezygnacji z tego zamysłu i skupienia się na języku literackim. Oby autorowi się udało zrealizować także wspomniany pierwotny zamiar.

Serhij Jermolenko

*Instytut Językoznawstwa im. O.O.Potebni,
Narodowa Akademia Nauk Ukrainy*